О. В. Хомутенко, завідувач сектору Харківського НДІСЕ

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ЩОДО ЕЛЕМЕНТІВ ПОДАТКУ НА ДОХОДИ ФІЗИЧНИХ ОСІБ І ПРОБЛЕМИ, ЯКІ МОЖУТЬ ВИНИКНУТИ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВИХ ЕКСПЕРТИЗ

Проаналізовано основні положення Податкового кодексу України стосовно податку на доходи фізичних осіб. Висвітлено деякі проблеми їхнього застосування.

Проанализированы основные положения Налогового кодекса Украины, касающиеся налога на доходы физических лиц. Освещены некоторые проблемы их применения.

Зміни в порядку оподаткування доходів фізичних осіб, які відбулися з 1 січня 2011 р. у зв'язку з набранням чинності Податкового кодексу України (ПК), власне є змінами Закону про податок з доходів фізичних осіб (ПДФО). Але кардинально підхід до обчислення ПДФО в ПК не змінився. Так, розд. IV ПК, присвячений ПДФО, за структурою та змістом дуже нагадує чинний (до 1 січня 2011 р.) Закон. Однак технічних новацій у рамках існуючої методології цілком досить.

Під час установлення будь-якого податку обов'язково визначаються такі елементи: платники податку; об'єкт оподаткування; база оподаткування; ставка податку; порядок обчислення податку; податковий період; строк і порядок сплати податку; строк і порядок подання звітності про обчислення та сплату податку.

Проаналізуємо загальні положення відповідних елементів ПДФО.

Платниками податку є:

— фізична особа – резидент, яка отримує доходи як з джерела їхнього походження в Україні, так й іноземні доходи;

— фізична особа – нерезидент, яка отримує доходи з джерела їхнього походження в Україні;

— податковий агент.

Податковим агентом визнається особа, на яку покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються платнику, і перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків. Податкові агенти прирівнюються до платників податку й мають права та виконують обов'язки, встановлені ПК для платників податків. Для підприємств – податкових агентів це означає, що з набранням чинності ПК до них застосовуватимуть заходи відповідальності за несплату ПДФО та порушення порядку подання звітності.

Об'єктом оподаткування резидента є:

— загальний місячний (річний) оподатковуваний дохід;

© Хомутенко О. В., 2011

— доходи з джерела їхнього походження в Україні, які остаточно оподатковуються під час їхньої виплати;

— іноземні доходи.

Базою оподаткування є чистий річний оподатковуваний дохід, який визначається шляхом зменшення загального оподатковуваного доходу на суми податкової знижки такого звітного року. Загальний оподатковуваний дохід – це будь-який дохід, який підлягає оподаткуванню, виплачений на користь платника податку протягом звітного податкового періоду. Невичерпний перелік доходів, які входять до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу, наведено в п. 164.2 ст. 164 ПК. При визначенні бази оподаткування враховуються всі доходи платника податку, отримані ним як у грошовій, так і негрошовій формах.

Під час отримання доходів у будь-якій негрошовій формі базою оподаткування є вартість такого доходу (розрахована за звичайними цінами, правила визначення яких установлено згідно з ПК) помножена на коефіцієнт К, який обчислюється за такою формулою

$$K = 100 / (100 - C_n),$$

де C_n – ставка податку, установлена для таких доходів на момент їхнього нарахування.

Необхідність застосування наведеної формули викликана тим, що при виплачуванні доходу в натуральному виразі неможливо утримати частину речі як податок. Штучне збільшення бази оподаткування внаслідок застосування цієї формули дає змогу утримати податок з доходу в негрошовій формі, який після утримання в ціновому виразі дорівнює вартості речі за звичайними цінами.

У ст. 165.1 ПК наведено перелік доходів, які не включаються до загального місячного оподатковуваного доходу. Серед них: суми державної соціальної допомоги, аліменти, сума поворотної фінансової допомоги, дохід, з якого сплачується єдиний податок, та ін.

До податкової знижки, яка використовується для розрахунку бази оподаткування, включаються фактично здійснені протягом звітного податкового року платником податку витрати, підтверджені відповідними платіжними та розрахунковими документами, зокрема квитанціями, фіскальними або товарними чеками, прибутковими касовими ордерами, копіями договорів, що ідентифікують продавця товарів і їхнього покупця. У зазначених документах обов'язково повинно бути відображено вартість таких товарів і строк їхнього продажу.

Таким чином, п. 166.2.1 ПК містить перелік об'єктів дослідження судової економічної експертизи, які необхідно надавати експерту-економісту при вирішенні питань обґрунтованості розміру податкової знижки.

Платник податку має право включити до податкової знижки щодо зменшення оподатковуваного доходу платника податку за

наслідками звітного податкового року такі фактично здійснені ним протягом звітного податкового року витрати, як: частину суми процентів за користування іпотечним житловим кредитом (ст. 175 ПК), суми благодійних внесків, суми, витрачені на лікування, суму коштів, сплачених у зв'язку із переобладнанням транспортного засобу для використання біопалива (скрапленого газу) та ін. Якщо платник податку не скористався правом на нарахування податкової знижки за наслідками звітного податкового року, таке право на наступні податкові роки не переноситься.

Ставка податку становить 15 % бази оподаткування. У разі, якщо загальна сума отриманих платником податку доходів у звітному податковому місяці, перевищує десятикратний розмір мінімальної заробітної плати, установленої законом на 1 січня звітного податкового року, ставка податку становить 17 % суми перевищення з урахуванням податку, сплаченого за ставкою 15 %.

Установлюючи такі ставки, законодавець не пов'язав їх з іншими нормами, які стосуються нарахування ПДФО, адже без цього зв'язку процес обчислення ПДФО, зокрема із зарплати, матиме невизначений характер. Так, у ПК є норма, згідно з якою базу оподаткування у вигляді заробітної плати для обчислення ПДФО має бути зменшено на суму єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – ЄВСС; пп. 164.6 ст. 164 ПК). І якщо сума заробітної плати не перевищує поріг застосування ставки 15 %, то проблем бути не повинно. Але коли зарплата фізичної особи перевищує 10 мінімальних зарплат, ПК не конкретизує, яку частину зарплати зменшувати на суму утримання.

Варіантів може бути щонайменше три:

— сума ЄВСС повністю віднімається від частини зарплати, яка оподатковується податком за ставкою 15 %. База для обчислення податку за ставкою 17 % не зменшується на суму утримання;

— сума внеску повністю віднімається від частини зарплати, яка оподатковується податком за ставкою 17 %. База для обчислення податку за ставкою 15 % не зменшується на суму утримання;

— сума внеску віднімається пропорційно від двох частин: частини, яка оподатковується податком за ставкою 15 %, та частини, яка оподатковується податком за ставкою 17 %.

При цьому слід зважати на те, що обраний варіант упливатиме на суму обчисленого ПДФО.

У п. 167.2 ПК наведено перелік доходів, які оподатковуються за ставкою 5 % – це процент на депозитний банківський рахунок; доходи у вигляді дивідендів та ін.

Ставка податку становить 30 % бази оподаткування щодо доходів, нарахованих як виграш. Це стосується грального бізнесу.

Податковий агент, який нараховує (виплачує, надає) оподатковуваний дохід на користь платника податку, зобов'язаний утримувати

податок із суми такого доходу. Податок сплачується (перераховується) до бюджету під час виплати оподатковуваного доходу єдиним платіжним документом.

Платник податку має право на зменшення суми загального місячного оподатковуваного доходу, отримуваного від одного роботодавця у вигляді заробітної плати, на суму податкової соціальної пільги, перелік яких наведено у п. 169.1 ПК. Податкова соціальна пільга застосовується до доходу, нарахованого на користь платника податку протягом звітного податкового місяця як заробітна плата, якщо її розмір не перевищує суми місячного прожиткового мінімуму (941 грн), чинного для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 грн (1320 грн протягом 2011 р.), тобто податкова соціальна пільга не застосовується до підприємців і самозайнятих осіб.

Податковий кодекс України встановлює особливості оподаткування окремих видів доходів. Так, при оподаткуванні доходу від надання нерухомості в оренду, податковим агентом є орендар. Оподатковуються ці доходи під час їхньої виплати. Якщо орендар є фізичною особою, яка не є суб'єктом господарювання, то особою, відповідальною за нарахування та сплату податку до бюджету, є орендодавець, який самостійно сплачує податок протягом 40 днів після звітного кварталу.

Облік загального фінансового результату операцій з інвестиційними активами ведеться платником податку самостійно, окремо від інших доходів і витрат. Для цілей оподаткування інвестиційного прибутку звітним періодом уважається календарний рік. Інвестиційний прибуток розраховується як позитивна різниця між доходом, отриманим платником податку від продажу окремого інвестиційного активу, та його вартістю, що визначається із суми витрат на придбання такого активу. До складу загального річного оподатковуваного доходу платника податку включається позитивне значення загального фінансового результату операцій з інвестиційними активами за наслідками такого звітного (податкового) року.

Податковим агентом платника податку під час виплати на його користь дивідендів є емітент корпоративних прав або за його дорученням – інша особа, яка здійснює таку виплату.

Податковим агентом платника податку під час надання на його користь доходу у вигляді призів є особа, яка здійснює таку виплату.

Під час виплати доходів у вигляді виграшів у лотерею або в інших розіграшах, які передбачають попереднє придбання платником податку права на участь у таких лотереях чи розіграшах, не беруться до уваги витрати платника податку у зв'язку з отриманням такого доходу.

Доходи з джерелом їхнього походження в Україні, що виплачу-

ються на користь нерезидентів, оподатковуються за правилами та ставками, визначеними для резидентів.

На особливу увагу заслуговує порядок оподаткування доходів, отриманих фізичною особою – підприємцем на загальній системі оподаткування. Зазначений порядок наведено в ст. 177 ПК. Доходи фізичних осіб – підприємців, отримані протягом календарного року від провадження господарської діяльності, оподатковуються за загальними ставками 15 і 17 %. Об'єктом оподаткування є чистий оподатковуваний дохід, тобто різниця між загальним оподатковуваним доходом (виручка в грошовій і негрошовій формах) та документально підтвердженими витратами, пов'язаними з господарською діяльністю такої фізичної особи – підприємця. До переліку витрат, безпосередньо пов'язаних з отриманням доходів, належать документально підтверджені витрати, що включаються до витрат виробництва (обігу) згідно з розд. III ПК, тобто зв'язок ПДФО з податком на прибуток перенесено до ПК. Під словосполученням «документально підтверджені витрати» слід розуміти тільки ті витрати, які підтверджені документально й понесені у зв'язку з провадженням господарської діяльності.

У ст. 138 ПК установлено склад витрат і врегульовано порядок їхнього визнання. Витрати, що враховуються при обчисленні об'єкта оподаткування, складаються із витрат операційної діяльності й інших витрат, крім витрат, визначених у п. 138.3 та ст. 139 ПК. Витрати операційної діяльності містять собівартість реалізованих товарів (робіт, послуг), витрати банківських установ.

Витрати, які враховуються для визначення об'єкта оподаткування, визнаються на підставі первинних документів, що підтверджують здійснення платником податку витрат, обов'язковість ведення та зберігання яких передбачено правилами ведення бухгалтерського обліку, за датою нарахування доходу, для отримання якого здійснено такі витрати.

У разі, якщо платник податку здійснює виробництво товарів, виконання робіт, надання послуг з довготривалим (більше одного року) технологічним циклом виробництва за умови, що договорами, які укладені на виробництво таких товарів, виконання робіт, надання послуг, не передбачено поетапного їхньої здавання, до витрат звітного податкового періоду включаються витрати, пов'язані з виробництвом таких товарів, виконанням робіт, наданням послуг у цьому періоді.

Суми, відображені в складі витрат платника податку, не підлягають повторному включенню до складу його витрат.

Витрати, що формують собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг, визнаються витратами того звітного періоду, у якому визнано доходи від реалізації таких товарів, виконаних робіт, наданих послуг.

Інші витрати (це загальновиробничі, витрати на збут) визнаються витратами того звітного періоду, у якому вони були здійснені.

Собівартість придбаних і реалізованих товарів формується відповідно до ціни їхнього придбання з урахуванням витрат на доставлення та доведення до стану, придатного для продажу. Собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг визначається відповідно до обсягу їхньої реалізації протягом податкового періоду. Собівартість виготовлених і реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг складається з витрат, прямо пов'язаних з виробництвом таких товарів, виконанням робіт, наданням послуг, а саме: прямих матеріальних витрат; прямих витрат на оплату праці; вартості придбаних послуг, прямо пов'язаних з їхнім виробництвом (наданням); інших прямих витрат.

До складу прямих матеріальних витрат включається вартість сировини та основних матеріалів, що утворюють основу виготовленого товару, виконаної роботи, наданої послуги, придбаних напівфабрикатів і комплектувальних виробів, допоміжних та інших матеріалів, які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат. Прямі матеріальні витрати зменшуються на вартість зворотних відходів, отриманих у процесі виробництва, які оцінюються в порядку, визначеному в положеннях (стандартах) бухгалтерського обліку. До складу прямих витрат на оплату праці входять заробітна плата та інші виплати робітникам, зайнятим у виробництві товарів (виконанні робіт, наданні послуг), які можуть бути безпосередньо віднесені до конкретного об'єкта витрат. До складу інших прямих витрат включаються всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат.

Не можуть бути зараховані до складу витрат з метою визначення чистого оподатковуваного доходу ті витрати, які безпосередньо не пов'язані з провадженням господарської діяльності (витрати на купівлю продуктів харчування для кінцевого споживання, утримання житлового приміщення, особисті телефонні переговори тощо). Також згідно з п. 177.4 ст. 177 ПК не належить до витрат фізичної особи – підприємця вартість придбаного рухомого і нерухомого майна, яке підлягає державній реєстрації, у разі, якщо таке майно придбано до державної реєстрації фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності та/або не використовується в такій діяльності.

Авансові платежі з податку на доходи фізичних осіб розраховуються підприємцем самостійно, але не менш як 100 % річної суми податку з оподатковуваного доходу за минулий рік (у зіставних умовах), і сплачуються до бюджету по 25 % щокварталу (до 15 березня, до 15 травня, до 15 серпня та до 15 листопада).

Фізичні особи – підприємці, які зареєстровані протягом року в установленому законом порядку або перейшли із спрощеної системи оподаткування на загальну систему оподаткування чи сплачували фіксований податок до набрання чинності ПК, подають податкову декларацію за результатами звітного кварталу, у якому розпочата така діяльність або відбувся перехід на загальну систему оподаткування. Уперше зареєстровані підприємці в податковій декларації також зазначають інформацію про майновий стан і доходи за станом на дату державної реєстрації підприємцем. Платники податку розраховують та сплачують авансові платежі.

Остаточний розрахунок податку на доходи фізичних осіб за звітний податковий рік здійснюється платником самостійно згідно з даними, зазначеними в річній податковій декларації, з урахуванням сплаченого ним протягом року податку на доходи та суми плати за торговий патент на підставі документального підтвердження факту їхньої сплати. Надмірно сплачені суми податку підлягають зарахуванню в рахунок майбутніх платежів з цього податку або поверненню платнику податку в порядку, передбаченому цим ПК.

У разі, якщо фізична особа – підприємець отримує інші доходи, ніж від провадження підприємницької діяльності, у межах обраних ним видів такої діяльності, такі доходи оподатковуються за загальними правилами, установленими ПК для платників податку – фізичних осіб.

Фізична особа – підприємець уважається податковим агентом працівника – фізичної особи, яка перебуває з нею в трудових, цивільно-правових відносинах, або будь-якої іншої фізичної особи щодо будь-яких оподатковуваних доходів, нарахованих (виплачених, наданих) на користь такої особи.

Під час нарахування (виплати) фізичній особі – підприємцю доходу від операцій, здійснюваних у межах обраних ним видів діяльності, суб'єкт господарювання, який нараховує (виплачує) такий дохід, не утримує податок на доходи в джерела виплати, якщо фізичною особою – підприємцем, який отримує такий дохід, надано копію свідоцтва про державну реєстрацію його як суб'єкта підприємницької діяльності. Це правило не застосовується в разі нарахування (виплати) доходу за виконання певної роботи та/або надання послуги згідно з цивільно-правовим договором, коли буде встановлено, що відносини за таким договором фактично є трудовими.

Кваліфікація відносин як фактично трудових не належить до компетенції експерта-економіста.

Фізичні особи – підприємці подають річну податкову декларацію протягом 40 календарних днів, що настають за останнім календарним днем звітного (податкового) року.

Фізичні особи – підприємці зобов'язані вести Книгу обліку доходів і витрат та мати підтверджуючі документи щодо походження

товару. Форма Книги обліку доходів і витрат та порядок її ведення визначаються центральним органом державної податкової служби. Незважаючи на те, що нова форма Книги обліку доходів і витрат містить набагато більше інформації на відміну від своєї попередниці, на практиці експерт-економіст матиме проблеми, викликані її недосконалістю. Так, більшість СПД не ведуть бухгалтерського обліку та в разі, коли підприємець здійснює діяльність з реалізації товарів, які не мають індивідуальних ознак, за первинними документами неможливо буде встановити товар якої саме партії реалізовано, а як наслідок установити правильну суму витрат.

Якщо підприємець здійснює виробництво продукції, у разі виконання експертиз можуть виникнути труднощі при з'ясуванні питання, який саме запас було списано на виробництво конкретної готової продукції та чи реалізована саме ця продукція, а не продукція іншої партії.

Для вирішення цих завдань необхідно вдосконалювати експертні методики, що можливо після накопичення й аналізу експертної та судової практики застосування положень ПК.

Підсумовуючи наведене, слід зазначити, що для скорочення строків виконання експертиз, пов'язаних з визначенням правильності нарахування ПДФО, судам необхідно надавати на дослідження такі об'єкти як податкові декларації, книги доходів і витрат, первинні документи, що підтверджують наведені в них дані. У разі наявності в СПД нерегламентованих форм облікових документів, оцінювати їх як такі, що слід ураховувати в ході виконання судової експертизи. У разі необхідності кваліфікувати відносини як такі, що є трудовими.